

ПРИНЦИПИ І СУЧАСНИЙ СТАН СИНХРОНІЗАЦІЇ ЕПОНІМНОГО ЛІТОЧИСЛЕННЯ ОЛЬВІЇ IV-I СТ. ДО Н. Е.

У статті викладено сучасні принципи синхронізації епонімного календаря Ольвії (IosPE I² 201). Довжина календаря Ольвії (110 стрічок) співпадає з довжиною першого стовпця календаря Мілету.

Ключові слова: Ольвія, написи, календар, реконструкція.

В статье изложены современные принципы синхронизации эпонимного календаря Ольвии (IosPE I² 201). Длина календаря Ольвии (110 строк) совпадает с длиной первого столбца эпонимного календаря Милета.

Ключевые слова: Ольвия, надписи, календарь, реконструкция.

In the article contemporary principles of Olbian eponymous calendar synchronization are stated. The length of Olbian calendar (110 lines) coincides with the length of the first column of Milet calendar.

Key words: Olvia, inscription, calendar, reconstruction.

У лапідарному архіві Ольвії є видатний документ – каталог жерців храму Аполлона (IosPE I² 201; далі – Каталог), визнаний в останні десятиліття епонімним календарем [1]. Упродовж багатьох років автор займається системними дослідженнями цього документа; це дозволило виконати як у першому наближенні, так і в остаточному варіанті синхронізацію ольвійського епонімного літочислення (тобто, встановити відповідність сучасному календареві) [2], отримати початкові відомості про родову просопографію Ольвії, уперше зробити *уточнене датування і нову інтерпретацію* близько ста епіграфічних пам'яток, а також, доповнити новими епізодами соціально-політичну історію пізньокласичної-елліністичної Ольвії. Крім того, визначено перспективи створення уточненої хронологічної схеми лапідарної *палеографії* Ольвії IV-I ст. до н.е. і можливості уточненого датування нових лапідарних знахідок у Ольвії.

Розуміючи всю відповідальність за впровадження до наукового обігу як нового інструмента досліджень, так і нових історичних відомостей про Ольвію, автор, безумовно, бере до уваги критичні зауваження опонентів і прагне до наукової бездоганності базових положень пропонованого напрямку досліджень. Метою цієї статті є виклад базових принципів синхронізації епонімного календаря Ольвії з урахуванням сучасного стану розробки цієї проблеми й подолання низки критичних зауважень опонента.

Основні етапи вивчення Каталогу такі. Уперше опублікувавши цей документ, академік В. В. Латишев датував його III ст. до н. е. та відзначив, що в ньому згадуються імена, які зустрічаються в інших лапідарних написах Ольвії [3]. Звідси видавцем був зроблений невірний висновок про синхронність

Каталогу й групи написів. Зокрема, В. В. Латишев припустив, що Діонісій Агротос з Каталогу є батьком Агрота й Посідея Діонісієвих з присвяти IosPE I² 189, що було прийнято іншими вченими [4]. При цьому він виявив, що в Каталозі «... написання літер α, ε, θ, ρ, ω відповідає більш пізньому періоду». Дослідник був змушений поставити під сумнів можливість використання палеографічного аналізу, відзначивши, що «... до нас дійшла дуже невелика кількість ольвійських написів найдавніших часів. На підставі одного лише характеру написання практично неможливо висловлювати цілком визначені судження про час того або іншого документа» [5].

Протягом тривалого часу авторитет В. В. Латишева домінував над цим документом. Однак із середини минулого сторіччя намітилися явні протиріччя між поступаючою новою інформацією й традиційною інтерпретацією Каталогу. Так, О. О. Белецький [6], публікуючи присвяту жерців Евресибиадів і фіаситів (пізніше (НО, 71)), датувану ним кінцем IV– початком III ст. до н. е., вказав, що «... ми не беремо на себе сміливості стверджувати на підставі збігу декількох імен, що згаданий каталог хронологічно близький пам'ятникові, що публікується...».

Т. М. Кніповіч, досліджуючи палеографію Каталогу, однозначно віднесла його до періоду, не більш ранньому, чим II ст. до н. е. [7] і вказала, що «... представляється зовсім неймовірним, що в Ольвії в III ст. до н. е. застосовувалася система написання, якою виконано Каталог». Т. М. Кніповіч дуже близько підійшла до інтерпретації Каталогу як діахронного документа. Паралельно йшло накопичення інформації про систему літочислення в Ольвії. Так, О. І. Леві, публікуючи декрет на честь Діонісія Тагонова

(пізніше (НО, 26)), датований епоніматом жерця Теогейтона, вказала, що датування ім'ям жерця зустрічається і в декреті на честь Протогена (IosPE I² 32) й припустила щорічну змінюваність жерців в елліністичній Ольвії [8]. Н. О. Лейпунська вважала, що в III ст. до н. е. ольвійські епоніми були жерцями Аполлона Дельфінія [9]. В. І. Денісова, публікуючи напис ольвійських стінобудувачів і виявивши збіг декількох їх імен з іменами Каталогу (Феокл Аристонов і Нікострат Нікоклов), відзначила, що Каталог і по загальному характеру напису й за формою окремих літер належить більш пізньому часу, більше того, Каталог стоїть окремо у лапідарному архіві Ольвії [10]. Існування ж у цьому полісі епонімів-жерців храму Аполлона в IV-I ст. до н. е. обґрунтував П. О. Каришковський [11]. Згідно з висновками П. О. Каришовського, в V ст. до н. е. літочислення в Ольвії виконувалося по епонімним айсімнетам мольпів, «... на заміну їм приходять у якості епонімів жерці, можливо Аполлона; їх епонімат засвідчений написами III й початку II ст. до н. е...». В іншій статті [12] вчений відзначає, що з початку IV ст. до н. е. у зв'язку з поваленням тиранії в Ольвії ствердився демократичний лад і колективні присвяти мольпів змінили індивідуальні присвяти жерців Аполлона, до яких, по всій імовірності, перейшли й функції епонімів. Отже, до початку 80-х рр. минулого століття нагромадилася критична маса матеріалу, що вимагала перегляду традиційного уявлення про Каталог.

Інтерпретація Каталогу як діахронного списку жерців храму Аполлона – епонімного календаря Ольвії належить Ю. Г. Віноградову [13] і В. В. Рубану [14]. Обидва дослідника прийшли до цього відкриття одночасно й незалежно один від одного, про що пише Ю. Г. Віноградов. У своїй фундаментальній праці видатний епіграфіст і історик Ю. Г. Віноградов підтвердив діахронний характер Каталогу [15]. Відзначена, також, єдина спроба погодити датування епіграфічного пам'ятника з діахронним Каталогом [16]. За спостереженням дослідників, епонімат якогось Епікура Адрасова (вірогідно, брата Нікофана Адрасова, персонажа граффіто зі згадуванням імені Зопіріона), розташований у шостому рядку першого стовпця Каталогу, повинен відповідати часу облоги Зопіріона. Однак це спостереження не було засновано на будь-яких дослідженнях Каталогу й належить до чисто логічних міркувань.

Здавалося б, відкриття епонімного календаря Ольвії повинне було стимулювати подальші перспективні його дослідження, зокрема, синхронізацію, однак, сталася чвертьвікова пауза; було виконано його єдине докладне вивчення лише з позицій ономастики [17]. Виходячи із сучасного стану вивченості Каталогу очевидно: до 80-х рр. минулого століття можливості палеографії й епіграфіки у дослідженні епонімного календаря Ольвії було *вичерпано*, при цьому, датування написів, засновані на простому збігу імен з Каталогом, не враховують його діахронний характер; комплексний аналіз палеографії й просопографії написів підмінюється довільним «призначенням» родинних зв'язків, а виникаючі при цьому палео-

графічні невідповідності ігноруються. Яскравим прикладом патової ситуації в дослідженні Каталогу є значна в цілому, велика стаття В. П. Яйленко [18]. Вчений, по суті, зробив крок назад, повторивши помилки В. В. Латишева, приймаючи Каталог як синхронний документ III ст. до н. е. і також, як і В. В. Латишев, отримав явні невідповідності, що підривають палеографічний аналіз як такий. Традиційні відомості про епонімне літочислення в Ольвії довів у своєму дослідженні й Роберт Шерк [19]. Перший етап вивчення Каталогу триває донині; на початку нашого століття цей тупиковий напрямок було реанімовано статтею С. Є. Андрєєвої [20].

В останні десятиліття новою генерацією українських дослідників [21] діахронний характер Каталогу прийнятий остаточно; характеристика його така: «... цей діахронний список, записаний на мармуровій стелі в другій половині II або першій половині I ст. до н. е. представляє цілу галерею імен ольвійських громадян, які протягом трьох сторіч становили елітарну частину суспільства. Серед них представники аристократичних родин Евресибіадів і Леократидів, а також, Калініка, Геросонта-Протогена, Пантакла-Клеомброта, Аристократа, у яких родові імена передавалися з покоління в покоління. Розгалужена мережа їх сімейств у невеликім місті, мабуть, призвела до того, що в елліністичний час більшість громадян перебувала в тім або іншій спорідненні між собою. У цілому, у цьому важливому для історії Ольвії каталозі зафіксоване переважне число аристократичних імен...». У той же час, отримані дослідниками матеріали про діахронний характер Каталогу так і не стали підґрунтям для виконання його синхронізації, оскільки, імовірно, тут взяла гору традиційна точка зору про відсутність хронологічних реперів [22], аналогічних, наприклад, факту епонімата Олександра Македонського в Мілеті у 333 р. до н. е. [23].

Отже, стало очевидним: подальше дослідження Каталогу (мається на увазі його синхронізація) можливо лише з використанням будь-яких, відмінних від палеографії, інструментів (принципів). Тут важливо зробити наступні зауваження. Лапідарна епіграфіка догетської Ольвії дійсно не містить пам'ятників, що мають вузьке датування, які можна було б використовувати в якості хронологічних реперів. Виключення становить лише знайдена нещодавно присвята Діогена Тієєва, намісника Мітрідата VI Євпатора [24], 220 р. ери царів Понта й Віфінії (78/77 рр. до н. е.), але вона, на жаль не містить імен епонімів. Відзначу, що група дослідників [25] традиційно вважала точно датованими ольвійські написи, що згадують античних скульпторів Праксителя (IosPE I² 271) і Страгоніда (НО, 65). Однак гіпотези про їхнє точне датування переконливо спростовані В. І. Денісовою [26]. До аргументів В. І. Денісової додамо, що відомі п'ять (!) скульпторів на ім'я Пракситель, які працювали в VI ст. до н. е. – I ст. н. е. [27].

Тим часом, ольвійській лапідарний архів утримує репрезентативну групу написів, для датування якої встановлено досить надійні хронологічні *діапазони*

(не репери!). Це, наприклад, присвята (НО, 71) жерців Евресибиадів і фіаситів Зевсу Сотеру [28] і напис про будівництво стіни [29], які віднесено до подій македонської облоги. Вузькі хронологічні рамки (325-320 рр. до н. е.) встановлені видавцями для декрету на честь Калініка [30]. Оpubліковане граффіто Нікофана Адрасова, яке, за припущенням видавців, віднесено до подій македонської облоги [31]. Таким чином, перераховані написи, до речі, досить змістовні в частині родової просопографії, відповідно до гіпотез видавців, *концентруються навколо подій 331/330 рр. до н. е.* Попередній аналіз – збіг імен Евресибій Леократов, Феокл Аристов, Нікострат Нікоклов, Епікур (Нікофан) Адрасов, Зоіл (Лампон) Педієєв, і ін. у перерахованих вище написах та компактне розташування їх у першому стовбці Каталогу, показує, що цей стовбець дійсно може належати до другої половини IV ст. до н. е.

Крім того, є група достатньо точно датованих епіграфічних пам'ятників III-I ст. до н. е., що походять не з Ольвії, а з інших центрів. Це почесний декрет з Дельф 263-260 рр. до н. е., у якому згадують борисфеніта Діонісія Діонісієва [32], а також делоські декрети початку II ст. до н. е. на честь Посідея Діонісієва й Діодора А(г)ротова [33]. Ольвійській декрет (IosPE I² 76) про жертвопринесини Ю. Г. Віноградов [34] датує останньою чвертю III ст. до н. е., а П. О. Каришковський [35] – кінцем III ст. до н. е. Декрет на честь синів херсонесіта Аполлонія (НО, 28 + 29 + 123 + IosPE I² 240) група дослідників [36] відносить до останньої чверті – останньої третини III ст. до н. е. Н. О. Лейпунською обґрунтовано хронологічні діапазони видання написів зі згадуванням про двох (!) особистостей по імені Посідей, син Діонісія, які доводяться один одному дідом і онуком [37] та ін. Наявність у другому стовпцеві Каталогу досить рідких імен Агатін Деймахов і Конон Ба(таков), зафіксованих також у декреті на честь синів херсонесіта Аполлонія (НО, 28 + 29 + 123 + IosPE I² 240), створює підстави для віднесення, у найпершому наближенні, другого стовпця Каталогу до останньої третини III ст. до н. е. [38] – початку II ст. до н. е.

Для попереднього обґрунтування хронології третього, у значній ступені фрагментованого стовпця Каталогу, звернемося до досліджень П. О. Каришковського [39]. Дослідником запропоновано переконливе читання перших рядків декрету на честь амиського кібернету (IosPE I² 35): [ερωμνου πλλων]ος το μετ Ποσδεον ναξα[υρο]ν..., тобто цей декрет датований роком Аполлона, що був після Посідея Анаксагорова. Практика заміни епоніма божеством традиційно застосовувалася в надзвичайних ситуаціях і достатньо повно відбита в науковій літературі [40]. Звертаючись до третього стовпця Каталогу виявляємо два суміжні рядки (5 і 6): Ποσ[δεος ναξαυρο?] і πό[λλων Δις?] (втрачений текст доповнений автором). На підставі досліджень ділянки Р-19 В. В. Крапівіною запропоноване вузьке датування декрету на честь амиського кібернету (IosPE I² 35) раннім I ст. до н. е. [41]. Таким чином залишки, що збереглися, третього стовпця Каталогу можна зіставити з датою декрету на честь амиського

кібернету й датувати раннім I ст. до н. е. Обов'язково впливає необхідність прокоментувати критичне зауваження про те, що фрагментований рядок πο[...], реконструюємий автором як πό[λλων Δίος] або πό[λλωνος], можна відновити й звичайними іменами, наприклад, Аполлоній, Аполлодор та інші.; це ставить під сумнів подальші висновки автора, що спираються на зазначене положення та є підґрунтям для багаторівневої побудови, що поєднує в собі недоведені факти, простіше кажучи, є звичайним «картковим будиночком». Враховуючи усю важливість зауваження, що зачіпає підґрунтя виконаної синхронізації ольвійського епонімного календаря, автор вважає за необхідне представити аргументи на користь інтерпретації зазначеного рядка як «року Аполлона». У найзагальнішому вигляді зауваження долається тим, що воно ігнорує, принаймні, кілька аргументів, що стосуються як палеографічного аналізу, так і математичної моделі ольвійського календаря. Вирвана з контексту фрагментована стрічка πό[...] із третього стовпця Каталогу з позиції палеографії [42] дійсно передбачає можливість довільного доповнення кожним із широко розповсюджених особистих імен: Аполлоній, Аполлодор, Аполлофан і т. ін., у тому числі й ім'ям божества – Аполлона. Не слід забувати, однак, що текст досліджуваного документа надає ще один аргумент у реконструкції «року Аполлона» – розташований вище рядок Ποσ[δεος ναξαυρο?]; обидві ці рядки, у *сукупності*, створюють підґрунтя для ототожнення їх зі згаданою вище фразою з декрету на честь амиського кібернету (IosPE I² 35). Дуже важливо, що *послідовність* розташування цих двох фрагментованих рядків також відповідає тексту декрету IosPE I² 35, що різко підвищує ймовірність їх ототожнення з «роком Аполлона». Зауважу, що локалізація «року Аполлона» у нижній частині третього стовпця календаря також *відповідає* загальному уявленню про те, що місце розташування цього року повинне знаходитися у заключних рядках Каталогу. Таким чином, епіграфіка створює необхідні підстави для прийняття відповідної гіпотези. Однак, наведений нижче ще один, найважливіший аргумент, що стосується *хронологічного* обґрунтування «року Аполлона» в епонімному календарі Ольвії.

Для подальшого обґрунтування синхронізації Каталогу належить звернутися до нумізматики [43]. Спочатку доречно навести деякі загальні міркування. За інформативністю монетні легенди, безумовно, поступаються лапідарним написам; останні утримують, як правило, ім'я й патронім особи, тут же імена звичайно даються в скороченому вигляді, а патронім не вказується. Крім того, відзначається велике розмаїття у застосуванні монограм; використовуються одно – і двоскладові конструкції, абрєвіатури і т. ін. [44]. Уже це створює елемент неоднозначності в інтерпретації пам'ятника, що було відзначено В. В. Крапівіною стосовно до агораномних клейм [45]. Однак нестачу інформації іноді може бути компенсовано рідкістю імен (наприклад, Πεδιέως, Μσχος), або застосуванням характерних родових імен [46], але, у цілому, достовірність датувань і історичної інтерпретації написів на монетах нижче, ніж для лапідарних

написів. Наприклад, скорочення АГА на монетах може бути інтерпретовано як Ἀγαθῖνος, так і Ἀγαθάρκος і т. ін. Також, відповідно до античної традиції, передбачається, що особа, яка була епонімом, посаду монетного магістрата виконувала *на кілька років раніше/пізніше* виконання епонімної посади [47]. Підтвердженням справедливості такого підходу для Ольвії може слугувати, наприклад, інформація з декрету на честь аміського кібернету (IosPE I² 35), згідно з якою Посідей Анаксагоров, виконав обов'язок жерця-епоніма, на *наступний* рік став архонтом. Аналогічні матеріали виявлено при дослідженні списку імен жерців, «поторбованих» скарбницею з декрету (IosPE I² 76) про тарифи на жертвоприношення [48]. Таким чином, збіг імен епонімів із синхронними скороченнями на монетах може означати лише те, що ці монети хронологічно *близькі* року виконання епонімної посади; функції й посади осіб, прихованих за цими скороченнями, нам не відомі.

Отже, у монетнім карбуванні Ольвії відомі два випуски, що містять легенду КЛЕ. Перший датується 320-310 рр. до н. е. [49], другий – 220-210 рр. до н. е. [50]. Оскільки вище нами було встановлено, що перший стовпець Каталогу належить у цілому до другої половини IV ст. до н. е., а другий – до останньої третини III ст. до н. е., з'являється можливість відшукати в списку епонімів і сопоставити із зазначеними монетними випусками дві історичні особистості: епоніма Κλεμβροτος Παντακλέους (і ймовірно дедиканта вотивно-будівельного напису (IosPE I² 179) з першого стовпця Каталогу й його онука, епоніма Κλεμβροτος Παντακλ[ου]с із другого стовпця. Підстави для ототожнення легенди КЛЕ та імені Κλεμβροτος надає ольвійська ономастика. Очевидно, хронологічні діапазони виконання епоніматів зазначеними особистостями лежать у діапазоні датування монет КЛЕ: 320-310 і 220-210 рр. до н. е., відповідно (Слід також зазначити, що існує ще багато інших монет, хронологія випуску яких корелюється з іменами епонімів Каталогу).

Таким чином, констатується відсутність вузьких хронологічних реперів, але виявлене існування достатнє представницької групи написів і монет догетської Ольвії, які датовані у межах $\pm(3-15)$ років, тобто являють собою систему хронологічних діапазонів. На цій основі першим і головним методичним принципом виконання синхронізації епонімного календаря Ольвії є *заміна* реально відсутніх хронологічних *реперів* достатньо численними хронологічними *діапазонами*, що визначає наближений характер синхронізації. Дуже важливим чинником для виконання синхронізації Каталогу також є *відносні* датування. Адже, цілком очевидно, що, наприклад, персонаж декрету на честь синів Аполлонія, Агатін Деймахов, виконав посаду епоніма на двадцять років раніше Євніка Євдорова, онука знаменитого Протогена. Існує багато інших прикладів відносних датувань. Таким чином, відносні датування є потужним, об'єктивним інструментом дослідження, що дозволяють віртуально «розставити» велику групу написів Ольвії в хронологічній послідовності, навіть

не маючи на початковому етапі надійних абсолютних датувань.

Враховуючи, що Каталог у значній мірі фрагментований, на початковому етапі дослідження треба було застосувати, як адекватні методи відновлення його наближених розмірів (тобто, початкової кількості рядів), так і виконання синхронізації у найпершій наближенні. Для цього було використано ще один важливий інструмент (принцип): Каталог є *єдиним* пам'ятником ольвійської епіграфіки, властивості якого можна описати універсальними математичними *формулами* й для дослідження й реконструкції якого можливо й необхідно застосовувати прості математичні методи. Отже, кожне ім'я жерця-епоніма в Каталозі відповідає деякому року сучасного літочислення, тобто числу (*елемент*). Елементи розміщені в трьох вертикальних колонках (*стовпці*), а по горизонталі – у *рядах*. Таким чином, Каталог є *матриця* – прямокутна таблиця, що містить невідоме число (m) рядів і три стовпці. Елементи першого стовпця – $a_1 \dots a_m$, другого – $b_1 \dots b_m$, третього – $c_1 \dots c_m$:

$$a_1 \ b_1 \ c_1$$

$$\dots \dots \dots$$

$$a_i \ b_i \ c_i$$

$$\dots \dots \dots$$

$$a_m \ b_m \ c_m$$

Розглянута матриця – розташований у трьох стовпцях упорядкований (убуваючий) ряд натуральних чисел, оскільки календар належить до подій, що відбувалися до н. е., звідки впливають прості формули – обмеження-рівності (I-IV), що описують властивості матриці:

– різниця двох будь-яких сусідніх елементів (a_i й a_{i+1} , b_i й b_{i+1} , c_i й c_{i+1}) у будь-якому стовпці рівна 1; ця властивість дозволяє, маючи хронологічну інформацію про один елемент, обчислити значення всіх інших елементів у стовпці:

$$a_i - a_{i+1} = b_i - b_{i+1} = c_i - c_{i+1} = 1 \quad (I)$$

– різниця двох будь-яких *сусідніх* елементів у будь-якому ряді, дорівнює довжині цього ряду (m):

$$a_i - b_i = b_i - c_i = m \quad (II)$$

– різниця двох будь-яких *крайніх* елементів у будь-якому ряді, дорівнює подвоєній довжині ряду ($2m$):

$$a_i - c_i = 2m \quad (III)$$

– різниця першого (a_1) і останнього (c_m) елементів матриці дорівнює потроєній довжині ряду ($3m$) мінус одиниця:

$$a_1 - c_m = 3m - 1 \quad (IV)$$

Очевидно, властивості матриці, представлено формулами I-IV, дозволяють реконструювати первісну кількість рядів Каталогу (m), задаючи значення елементів. Оскільки точні значення (репери) ми не маємо, значення елементів будуть задаватися у вигляді хронологічних діапазонів. Перелічені формули, таким чином, є підґрунтям для реконструкції розмірів ольвійського епонімного календаря і його синхронізації в першій наближенні.

Наступним принципом синхронізації Каталогу є гіпотеза про те, що в Каталозі міститься інформація про генеалогію й хронологію основних елітних родин Ольвії IV-I ст. до н. е., тобто цей документ є базовим для вивчення основ просопографії Ольвії зазначеного

хронологічного періоду. Доречно навести висловлення В. В. Латишева із приводу збігу імен у Каталозі й лапідарних написах: «... збіг їх імен, які зробилися відомі зі згадуваних документів, настільки разючий, що визнати його чисто випадковим майже неможливо, або, принаймні, з набагато більшою ймовірністю можна думати, що це одні й ті ж особи...» [51]. Тут дослідження впритул наблизилося до найважливішого методичного запитання про правомірність ототожнення осіб перерахованих у Каталозі з їх однофамільцями з інших епіграфічних пам'ятників. Після В. В. Латишева із цим питанням зіштовхувалися багато дослідників: В. І. Денісова [52], Ю. Г. Віноградов [53], П. О. Каришковський [54], В. В. Крапівіна [55], Н. О. Лейпунська [56], А. С. Русяєва [57], В. В. Рубан [58] і багато інших. Усіма дослідниками, зауважимо, однозначно додавши видатний внесок у дослідження Ольвії, це питання вирішувалося позитивно. У будь-якому випадку, ототожнення ці не можна довести, рівно, як і спростувати. Тому, положення про те, що особи, згадані в Каталозі й інших епіграфічних пам'ятниках IV-I ст. до н. е., при збігу їх імен і патронімів, тотожні за наявності палеографічних відповідностей, відноситься до базового принципу. Прийняття цього допущення, зумовлювалося, у першу чергу, твердженням П. О. Каришковського про «... вузькість кола осіб, з яких формувалися ольвійські епоніми й магістрати» [59]. Далі, В. В. Крапівіною встановлено, що, у догетській Ольвії, (на відміну від послягетської!), цивільна громада являла собою достатньо замкнену структуру, у яку не входили еллінізовані варвари [60]. А. С. Русяєвою представлено матеріали про ідею етнокультурного єднання, яка зумовлювала зміцнення окремих родин і об'єднань за збереження соціального спокою й етнічної цілісності [61]. В. В. Рубаном відзначено, що в елліністичний період в Ольвії створилася своєрідна група багатих осіб – свого роду еліта, які по черзі вибирались на різноманітні державні посади, у тому числі й жерцями Аполлона – епонімами міста [62]. Нагадаю читачеві й характеристику Каталозу, дану в колективному дослідженні (див. вище). Слід додати до цього й присутність досить рідких імен і/або патронімів, наприклад, Нікофан і Епікур Адрасови [63] або Лампон і Зоіл Педієзві [64] та ін., що однократно зустрічаються тільки в Каталозі й інших епіграфічних пам'ятниках, що дозволяє з досить високою ймовірністю ототожнювати носіїв цих імен як близьких родичів. Безперечно, у кожному разі, при ухваленні такого рішення, повинні враховуватися всі наявні матеріали, а не формальна логіка при збігу імен.

З накопиченням досвіду, встановлено, що, найважливішим фактором в ототожненні осіб, є, (що неодноразово згадується дослідниками Ольвії [65]), як стверджується тепер, неухильно виконувана, традиція спадкування першим онуком імені діда у головній гілці, яка прослідковується в деяких родинах протягом сотень років. Відзначимо, що ще В. В. Латишев писав, що «... здається малоімовірним, щоб у всіх цих осіб були онуки, що носили ті ж імена» [66]. Поглиблене вивчення рядків Каталозу дозволило виділити в ньому

низку фрагментів родовідних гілок декількох знатних родин Ольвії. При цьому дуже важливо те, що чергування імен персонажів відповідало прийнятій традиції й, одночасно, становище цих імен у рядках Каталозу відповідало найважливішому закону генеалогії, що стверджує – діяльність одного покоління охоплює тридцятирічний період. Зокрема, при ототожненні персонажів з родин Протогенів і Агатинів, підтверджена ідеальна теоретична розрахункова цифра в 30 років між поколіннями і т. ін. Обмеженість числа впливових родин Ольвії і періодичне піднесення (падіння) деяких з них у певні часові проміжки, також є аргументом при ототожненні персонажів епіграфічних пам'ятників.

Тут доречно посилання на матеріали А. С. Русяєвої і В. В. Крапівіної [67]: з *п'яти* епіграфічних пам'ятників, що походять з розвалів оборонної стіни Ольвії на ділянці дільниці Р-19, *чотири* належать до відомих родів Леократидів-Евресибіадів, Клеомбротів-Пантаклів і Протогенів. Єдиний пам'ятник, за якими у принципі неможливе віднесення його до якогось роду, має дуже великі втрати. Таким чином, стверджується, що близько 90 % лапідарних написів догетської Ольвії, що містять імена, відносяться до родів Леократидів-Евресибіадів, Діонісіїв, Аристократидів, Пантаклів-Клеомбротів, Протогенів і Нікератов. Що стосується хронологічних періодів піднесення (або падіння) окремих родин, наведемо приклад переваги пам'ятників роду Леократидів-Евресибіадів з рубежу п'ятого-четвертого ст. до н. е. до приблизно 295 р. до н. е., повної відсутності таких близько 280-230 рр. до н. е. та подальшого безумовного домінування (разом з Діонісіями) аж до гетського розгрому. Інший приклад: різке піднесення роду Аристократидів з 344 р. до н. е., триумф роду 260-230 рр. до н. е., і подальше повне зникнення, що дозволяє ухвалювати обґрунтований висновок у віднесенні персонажа до того або іншого роду. Аргументом в ототожненні персонажа є також усталена в ольвійському суспільстві традиція призначати на вищі посади своїх рідних (яскравий приклад – декрет про жертвоприносини) [68].

Перерахування просопографічних і генеалогічних інструментів, з використанням яких можливе ототожнення персонажа епіграфічного пам'ятника, завершується реально існуючою у багатодітних грецьких сім'ях, однак, не дуже суворої, традиції називати синів співзвучними іменами, що мають спільну основу, наприклад, Полікрат, Полімед, Полістрат, Поліхарм, Полідем, Полімедон (НО, 71). Цей аргумент, зокрема, використовується при віднесенні жерця-епоніма Плейстарха – персонажа декрету на честь Протогена – до роду Нікератов, на підставі наявного в Каталозі, співзвучного й унікального для догетської Ольвії імені Плейстон Нікератов. Такі стисло викладені аргументи, використовувані при ототожненні персонажів епіграфічних пам'ятників з епонімами з Каталозу. Спеціальне дослідження про можливість існування *омонімів* серед ольвіополітів показало: у пізньокласичній-елліністичній Ольвії кількість вищої еліти в межах одного покоління становило не більше 160-260 осіб; при широко відомому різноманітті грецьких імен це дозволяє ігнорувати можливість існування омонімів. На підґрунті дослідження просопо-

графічної складової Каталога було побудовано фрагменти родовідних гілок низки аристократичних родин поздньокласичної-елліністичної Ольвії: Діонісіїв, Леократидів-Евресибиадів, Аристократидів, Пантаклів-Клеомбротів, Протогенів, Гиросонтов-Гиродоров, Нікератов, а також, деяких родин «другого ешелону» [69]. Порядок розташування окремих персонажів роду в Каталозі відповідає основному закону генеалогії про тридцятирічний період діяльності одного покоління, також, основна гілка роду підпорядкована, жорсткому в грецьких сім'ях, традиційному порядку спадкування родових імен.

Таким чином, критичні висловлення опонента про те, що існування омонімів серед представників різних родин в Ольвії не дозволяє виділити окремі родини, абсолютно не враховує перелічені аргументи. Кілька випадків збігу родових імен не перешкоджають ототожненню персонажів. Приведу приклад співпадіння родового імені Аристон у родинах Аристократидів і Нікератов, однак ототожнення осіб із цих родин проблем не викликає, оскільки повного збігу не спостерігається: існують інші родові імена, місце персонажів у фрагментах генеалогічних дерев визначено, крім того, хронологія Аристократидів в Ольвії обмежено періодом 344 – близько 240 рр. до н. е., а активність Нікератов помітна з останньої чверті III ст. до н. е.

Ще одним, принципом, що зумовлює процес синхронізації, є метод послідовних наближень. На самому початку синхронізація Каталогу носила оцінний характер і мала погіршність у десятки років; поетапно, вдалося довести погіршність синхронізації у остаточному варіанті близько до $\pm 2-3$ років.

Важливим принципом, що зумовлює достовірність синхронізації календаря, є внутрішня узгодженість отриманих даних, їхня несуперечність і відповідність виконаним до теперішнього часу датуванням лапідарних написів догетської Ольвії.

Сучасний стан розробки проблеми дозволяє виконати первісну реконструкцію й синхронізацію (в першому наближенні) епонімного календаря Ольвії декількома шляхами. Розглянемо, наприклад, варіант первісної синхронізації, що спирається на хронологію двох, розглянутих вище, монетних випусків, що містять легенду КЛЕ. Як відомо, датування монетних серій відрізняється достатньою надійністю й відносно вузьким хронологічним діапазоном. Отже, рік епоніма Κλεμβροτος Пантаклоус з першого стовпця Каталогу зіставлен з 320-310 рр. до н. е., рік епоніма Κλεμβροτος Пантаклоус (що доводиться праправнуком першому Клеомброту Пантаклову) із другого стовпця Каталогу зіставлено з 220-210 рр. до н. е.

Скориставшись формулою (I) обчислимо хронологічні діапазони для року Διοτφης στιαου у першому стовпці й року Μνανδρος κατωνμου у другому: 328-318 і 214-204 рр. до н. е., відповідно. Роки Διοτφης στιαου і Μένανδρος κατωνμου згідно з формулою (II) є

сусідніми елементами в ряду і їх різниця дорівнює довжині ряду (m). Таким чином, згідно з формулою (II), початкова довжина ряду Каталогу становила від 124 до 104 рядків. Відзначимо, що в досліджуваному рядку в третьому стовпці знаходиться розглянутий вище фрагмент імені Αλο[...], що зіставляється нами з «роком Аполлона». На основі формули (II) обчислюємо, що рядок відповідає хронологічному діапазону 110-80 рр. до н. е. У зазначений діапазон потрапляє датування декрету на честь аміського кібернету, що дійсно дозволяє реконструювати цей рядок як $\rho\acute{o}[\lambda\lambda\omega\nu\delta\iota\omicron\varsigma]$ або $\rho\acute{o}[\lambda\lambda\omega\nu\omicron\varsigma]$; відповідно, рядок, що лежить вище – як $\rho\omicron\sigma[\delta\epsilon\omicron\varsigma\ \nu\alpha\zeta\alpha\gamma\rho\omicron\nu]$.

Завершення в першій наближенні синхронізації Каталогу дозволило виконати справжній «прорив» у дослідженні Ольвії [70]. Але, цей, безумовно, *амбіційний*, інструмент дослідження, маючий переважно *математичне* підґрунтя, ще потребує *відстоювання та визнання* відносно *традиційних* та доволі консервативних методів палеографії та епіграфіки. Відзначимо, що дослідженням з синхронізації Каталогу приділили увагу провідні європейські видання, такі як Bulletin epigraphique (від критичних зауважень спочатку (2010) до подальшої повної підтримки (2012)) та Supplementum Epigraphicum Graecum (у друку; отримано листа від редакції про позитивне сприйняття досліджень) [71]. Тож результати досліджень настійно вимагали як подальшого *підвищення точності* синхронізації Каталогу, так і переконливого *додаткового* її підтвердження. Обкреслена проблема була вирішена останнім часом, на основі виявлення *реального* хронологічного реперу Каталогу (рік Калініка Філоксенова = 329^{+2} р. до н. е. [72]), та нового (генеалогічного) принципу й, відповідно, нової математичної моделі Каталогу, не пов'язаної з попередньою [73]. Це відкрило можливість для *порівняння* результатів синхронізації, отриманих за допомогою двох незалежних напрямків досліджень.

Генеалогічна модель ґрунтується на розрахунку теоретичних років епонімату для жерців з другого стовпця Каталогу за інформацією про їхніх предків з першого стовпця та подальшого вибору кількості стовпців, при яких теоретичні розрахунки найкраще збігаються з фактичними роками. Тобто, генеалогічна модель Каталогу зведена до типової математичної задачі з класу так званих *оптимізаційних* задач. Шляхом обчислення встановлено, що Каталог мав 110 рядків; ця довжина збігається з довжиною першого стовпчика епонімного календаря Мілету (sic!). Враховуючи, що літочислення Ольвії було точною *копією* мілетського [74], цей факт є достатньо *закономірним*. В отриманому варіанті реконструкції Каталогу «рік Аполлона» відноситься близько до 105 р. до н. е. (у першому наближенні -89^{+20} рр. до н. е.), що добре співвідноситься з існуючими датуваннями декрету на честь аміського кібернету (IosPE I² 35) та повністю закриває питання щодо діахронного характеру Каталогу.

СКОРОЧЕННЯ

БИ – Боспорские исследования, Керчь; Симферополь.
БФ – Боспорский феномен, СПб.
ВДИ – Вестник древней истории, М.

МАПП – Матеріали з археології Північного Причорномор'я, Одеса.

МИА – Материалы и исследования по археологии, М.

НО – Надписи Ольвии, М.; Л., 1968.

ПКЭО – Николаев Н. И. Политическая и культовая элита Ольвии IV-I вв. до н. э. 2008.

СА – Советская археология. М.

ЧДУ – Чорноморський державний університет ім. Петра Могили. Наукові праці, Сер. «Історичні науки».

Николаев.

BCH – Bulletin de Correspondance Hellénique.

IG – Inscriptiones Graecae

Milet. I – McCabe, Donald F. Miletos Inscriptions. Text and List.

IosPE I² – Latyshev B. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916.

Syll³ – Dittenberger W. Sylloge inscriptionum Graecarum. Ed. 3. Leipzig, 1915–1924. Vol. I-IV.

ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. Bonn.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виноградов Ю. Г.* Варвары в просопографии Ольвии VI-V вв. до н. э. / Ю. Г. Виноградов // Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации. Материалы II Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. – Тбилиси, 1981. – С. 134–136; *Він же* Политическая история Ольвийского полиса VII-I вв. до н.э. М.1989; *Рубан В. В.* Магістратура агораномів в Ольвії / В. В. Рубан // Археологія. Вип. 39. – 1982. – С. 30–40; *Крыжицкий С. Д., Русяева А. С., Крапивина В. В., Лейпунская Н. А., Скржинская М. В., Анохин В. А.* / С. Д. Крыжицкий и др. Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. – Киев, 1999. – С. 215.
2. *Николаев Н. И.* Политическая и культовая элита Ольвии IV-I вв. до н.э. / Н. И. Николаев. – Николаев : Шамрай. 2008. – 264 с.; *Николаев М. И.* Математична модель каталогу жерців – епонімів Ольвії / М. И. Николаев // ЧДУ ім. Петра Могили. Наукові праці: Історичні науки. – Вип. 87.– Т. 100. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 154–158; *Николаев М. И.* Синхронізація епонімного літочислення та просопографія Ольвії IV-I ст. до н. е. / Н. И. Николаев // Археологія. – 2010. – № 4. – С. 33–38; *Николаев Н. И.* Просопографія в інтерпретації та датировке лапідарних надписей догетської Ольвії / Н. И. Николаев // БФ. – 2011. – С. 102–108 та інші.
3. *Латышев В. В.* Исследования об истории и государственном строе города Ольвии / В. В. Латышев. – СПб, 1887. – С. 86.
4. *Граков Б. Н.* Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии / Б. Н. Граков // ВДИ. – 1939. – № 3. – С. 23–24; *Белецкий А. А.* Новые посвященные надписи Ольвии / А. А. Белецкий // Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. – Л., 1968. – С. 17; *Русяева А. С.* Религия и культы античной Ольвии / А. С. Русяева. – Киев, 1992. – 355 с.; *Sherk R. K.* The Eponymous Officials of Greek Cities. IV / R. Sherk // ZPE. – 1992. – Bd. 93. – P. 236.
5. *Латышев В. В.* Исследования об истории и государственном строе города Ольвии / В. В. Латышев. – СПб, 1887. – С. 86.
6. *Белецкий А. А.* Греческая надпись на базе статуи из Ольвии / А. А. Белецкий // ВДИ. – 1955. – № 2. – С. 186.
7. *Книпович Т. Н.* Население Ольвии в VI-I вв. до н. э. / Т. Н. Книпович // МИА. 1956. – Т. 50. – С. 131.
8. *Леви Е. И.* Ольвийская агора / Е. И. Леви // Ольвия и Нижнее Побужье в античную эпоху. – М.; Л. – 1956. – С. 101.
9. *Лейпунська Н. А.* Культ Аполлона в Ольвії / Н. А. Лейпунська // Археологія. – Вип. XVI. – 1964. – С. 21.
10. *Денисова В. И.* Новый эпиграфический документ из Ольвии / В. И. Денисова // СА. – 1982.– № 1. – С. 99.
11. *Карышковский П. О.* Ольвийские эпонимы / П. О. Карышковский // ВДИ. – 1978. – № 2. – С. 87.
12. *Карышковский П. О.* Ольвийские мольбы / П. О. Карышковский // Северное Причерноморье. – Киев. – 1984.– С. 49.
13. *Виноградов Ю. Г.* Варвары в просопографии Ольвии VI–V вв. до н.э. ... С. 134–136.
14. *Рубан В. В.* Магістратура агораномів в Ольвії ... С. 30–40.
15. *Виноградов Ю. Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII–I вв. до н.э. ... С. 220.
16. *Виноградов Ю. Г.* Новый источник о походе Зопириона / Ю. Г. Виноградов, Г. В. Головачева // Нумизматические исследования по истории Юго-Восточной Европы. – Кишинев. – 1990. – С. 15.
17. *Крыжицкий С. Д., Русяева А. С., Крапивина В. В., Лейпунская Н. А., Скржинская М. В., Анохин В. А.* Ольвия... С. 97.
18. *Яйленко В. П.* Материалы к «Корпусу лапидарных надписей Ольвии» / В. П. Яйленко // Исследования по эпиграфике и языкам древней Анатолии, Кипра и античного Северного Причерноморья. – М., 1987.– С. 4–105.
19. *Sherk R. K.* The Eponymous Officials of Greek Cities... С. 236.
20. *Андреева С. Э.* Еще раз к вопросу о датировке декрета в честь Протогена / С. Э. Андреева // БФ.– Проблемы хронологии и датировки памятников.– СПб. – 2004. – Ч.2. – С. 95–103.
21. *Крыжицкий С. Д., Русяева А. С., Крапивина В. В., Лейпунская Н. А., Скржинская М. В., Анохин В. А.* Ольвия... С. 421.
22. *Скржинская М. В.* Будни и праздники Ольвии / М. В. Скржинская // 2000. – СПб.– С. 46.
23. *Milet. I.* № 122–123; *Syll.*³ 272; *Laumonier A.* Recherches sur la chronologie des pretres de Lagina / A. Laumonier // BCH.– 1934.– Т. LXII.– С. 251–284; *Morgan J. D.* Σύντομη ανασκόπησις του υπολογισμού του χρόνου κατά την αρχαιότητα/ J. D. Morgan // Αρχαιολογία.– 2000. – Т. 74.– С. 17–34.
24. *Крапивина В. В.* Надпись наместника Митридата VI Евпатора из Ольвии/ В. В. Крапивина, П. Д. Диатроптов // ВДИ.– 2005.– № 1. – С. 63.
25. *Виноградов Ю. Г., Карышковский П. О.* Ольвийский декрет Каноба о деньгах и стоимость драгоценных металлов на Понте в IV в. до н. э. / Ю. Г. Виноградов, П. О. Карышковский // ВДИ.– 1976. – № 4. – С. 26; *Андреева С. Э.* Еще раз к вопросу о датировке декрета в честь Протогена... С. 96.
26. *Денисова В. И.* Новый эпиграфический документ из Ольвии ... С. 101.
27. *Чубова А. П.* Античные мастера. Скульпторы и живописцы / А. П. Чубова, Г. И. Конькова, Л. И. Давыдова. – Л., 1986. – С. 152–153.
28. *Русяева А. С.* Религия и культы античной Ольвии... С. 59.
29. *Денисова В. И.* Новый эпиграфический документ из Ольвии ... С. 101.
30. *Виноградов Ю. Г.* Калинин, сын Евксена: Проблемы политической и социально-экономической истории Ольвии второй половины IV в. до н. э. / Ю. Г. Виноградов, П. О. Карышковский // ВДИ. – 1982. – № 4. – С. 30; *Виноградов Ю. Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII-I вв. до н. э. ... С. 163.
31. *Виноградов Ю. Г., Головачева Г. В.* Новый источник о походе Зопириона ... С. 15.
32. *Fraceliere R.* Notes de chronologie Delphique / R. Fraceliere // BCH.– 1928. – Vol. 52.– С. 189–190.
33. IG 813; IG 814.
34. *Виноградов Ю. Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII–I вв. до н.э. ... С. 206.
35. *Карышковский П. О.* Монеты Ольвии / П. О. Карышковский. – Киев, 1988.– С. 87.

36. *Виноградов Ю. Г.* Политическая история... С. 215; *Карышковский П. О.* Монеты ... С. 87.
37. *Лейпунська Н. О.* Новый напис з Ольвії / Н. О. Лейпунська // Археологія. – № 3. – 1990. – С. 120.
38. ПКЭО.
39. *Карышковский П. О.* Ольвийские эпонимы... С. 87.
40. *Sherk R. K.* The Eponymous Officials of Greek Cities: I-V / R. K. Sherk // ZPE. – 1990. – Bd. 83. – С. 249–288; – 1990. – Bd. 84. – С. 231–295; 1991. – Bd. 88. – С. 225–260; 1992. – Bd. 93. – С. 223–272; 1993. – Bd. 96. – С. 267–295.
41. *Крапивина В. В.* Из истории позднеэллинистической Ольвии / В. В. Крапивина // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и в средние века. Тезисы докладов XI международной научной конференции. – Ростов-на-Дону. – 2003. – С. 17.
42. *Виноградов Ю. Г.* О методике обработки греческих эпиграфических памятников (по ольвийским материалам) / Ю. Г. Виноградов // Методика изучения древнейших источников по истории народов СССР. – 1978. – С. 46–75.
43. *Николаев Н. И.* Эпонимный календарь и монетные магистраты Ольвии IV–I вв. до н.э. / Н. И. Николаев, И. А. Снытко // Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея. – Одесса. – 2010. – С. 9–26.
44. *Анохин В. А.* Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья / В. А. Анохин // Киев. – Наукова думка. – 1989. – С. 34.
45. *Крапивина В. В.* Коллегия агораномов в Ольвии / В. В. Крапивина // БИ. – Вып. 5. – Керчь; Симферополь. – 2004. – С. 129.
46. ПКЭО, Приложение № 5.
47. *Зограф А. Н.* Античные монеты / А. Н. Зограф // МИА. – 1951. – № 16. – С. 85.
48. ПКЭО... С. 170.
49. *Карышковский П. О.* Монеты... С. 81. № 18; *Фролова Н. А., Абрамзон М. Г.* Монеты... № 777, 778; *Карышковский П. И.* Дополнения до історії монетної справи Ольвії наприкінці IV ст. до н. е. / П. О. Карышковский // МАПП. – Одеса, 1960. – С. 238.
50. *Анохин В. А.* Монеты... № 267; *Нечитайло В. В.* Каталог античных монет Ольвии / В. В. Нечитайло. – Киев, 2000. – № 425.
51. *Латышев В. В.* Исследования об истории и государственном строе... С. 84.
52. *Денисова В. И.* Новый эпиграфический документ из Ольвии... С. 96.
53. *Виноградов Ю. Г.* Политическая история ... С. 220.
54. *Карышковский П. О.* Ольвийские эпонимы ... С. 87.
55. *Крапивина В. В.* Коллегия агораномов в Ольвии... С. 129.
56. *Лейпунська Н. А.* Новый напис з Ольвії... С. 117–122.
57. *Русяева А. С.* Религия и культы античной Ольвии... С. 201.
58. *Рубан В. В.* Магистратура агораномів в Ольвії... С. 39.
59. *Карышковский П. О.* Ольвийские эпонимы... С. 87.
60. *Крапивина В. В.* Про етнічний склад населення Ольвії у перші століття нашої ери / В. В. Крапивина // Археологія. – 1994. – № 2. – С. 123–129.
61. *Русяева А. С.* Религия и культы античной Ольвии. ... С. 201.
62. *Рубан В. В.* Магистратура агораномів в Ольвії... С. 39.
63. *Виноградов Ю. Г., Головачева Г. В.* Новый источник о походе Зопириона ... С. 15.
64. *Денисова В. И.* Новый эпиграфический документ из Ольвии... С. 120.
65. *Русяева А. С.* Религия и культы античной Ольвии... С. 59.
66. *Латышев В. В.* Исследования об истории и государственном строе... С. 86.
67. *Русяева А. С., Крапивина В. В.* До історії Ольвії IV–I ст. до н. е. / А. С. Русяева, В. В. Крапивина // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 17–33; ПКЭО.
68. ПКЭО... С. 143.
69. ПКЭО.
70. *Николаев М. И.* Синхронізація епонімного літочислення та просопографія Ольвії IV–I ст. до н. е. / М. И. Николаев // Археологія. – 2010. – № 4. – С. 19–31.
71. *Avram A. N. I.* Nikolaev. L'élite politique et sacerdotale d'Olbia, IVe-Ier siècles a.C., Nikolaev, 2008 (en russe) // Bulletin epigraphique. 2010. 460. p. 802–804.; *Avram A. M. I.* Nikolaev. Arkheologija, (Kiev), 2010, 4, 19-30: Synchronisation des effectifs éponymiques lapidaires avec la prosopographie d'Olbia du IVe au Ier siècle a.C. (en ukrainien) // Bulletin epigraphique. 2012. Pont (31); Supplementum Epigraphicum Graecum LVIII (у друку); *Николаев Н. И.* О новом направлении исследований надписей позднеклассической и эллинистической Ольвии // Вопросы эпиграфики. – М., 2012. – № 6.
72. *Николаев М. И.* Нові матеріали про діяльність Калініка Євксенова в Ольвії в IV ст. до н. е. – Гілея, 2012. – № 57.
73. *Николаев М. И.* Деякі спільні принципи формування епонімних списків Мілета та Ольвії. – Гілея, 2012. – № 60; *Николаев М. И.* Про графічну реконструкцію епонімного календаря Ольвії IV–I ст. до н. е. – Гілея, 2012. – № 61.
74. *Виноградов Ю. Г., Русяева А. С.* Культ Аполлона и календарь в Ольвии // Исследования по античной археологии Северного Причерноморья. – К., 1980. – С. 19–64; *Nikolaev N. I.* New Materials on Activities in Olbia of Stephan the Son of Alexander of Smyrna // Гілея. 2012. – № 64.

Рецензенти: Гребенніков Ю. С., к.і.н., доц.;
Смирнов І. О., к.і.н. доц.

© Николаев М. И., 2012

Дата надходження статті до редколегії 03.09.2012 р.

НИКОЛАЄВ Микола Ілліч (1952 р. н.), краснавець, к.т.н., член-кор. Інженерної академії України.

Коло наукових інтересів: застосування деяких методів дослідження технічних систем до вивчення епонімного календаря Ольвії; виконання його синхронізації у першому наближенні, також, розробка основ просопографії та соціально-політичної історії Ольвії.